

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2000, C. 2, s. 6

Nuaym bin Hammad'ın Hadisçiliği ve "Kitabu'l-Fiten"i Üzerine Bir Değerlendirme

Ali ÇELİK*

G İ R İ Ő

İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyâsî sebeplerle ortaya çıkan her türlü kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olaylar, kıyâmetten önce zuhûr etmesi beklenen alâmetler mânâsına gelen *el-Fiten ve'l-Melâhim*, terimleri, Hadis literatüründe, Câmî türü hadis kitaplarını oluşturan ana konularından birini teşkil etmektedir. Daha çok Hz. Peygamber'in vefatından, kıyâmete kadar olması beklenen olaylardan bahseden haberler, genellikle bu başlık altındaki bölümlerde toplandığı gibi, ayrıca, "*Kitâbu'l Fiten ve Eşrâti's-Sâ 'a*", "*Eşrâtu's- Sâ 'a*", "*Melâhim*", "*Menâkib*", "*Megâzi*", "*Sıfatu'l-Kiyâme*" gibi, bazen yalnız bazen de terkip halindeki başlıklar altında da bir araya getirilmiştir. Dinî Edebiyatta geniş yer işgal eden bu nevi haberler, bazen bu şekilde bir kısım eserlerin ana bölüm veya alt başlıklarını teşkil ederken, bazen de bu konuda meydana getirilen müstakil eserler içinde toplanmıştır. Fiten edebiyatı içinde pek çok örneğine rastla-

---

* *Yard.Doç.Dr.*, Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yabileceğimiz bu nevi eserlerden ilki, İslâm kültür tarihinin en hareketli ve fikrî çalkantıların en yoğun olduğu hicrî üçüncü asırda yaşamış şahsiyetlerden biri olan Nuaym bin Hammad'ın "*Kitabu'l Fiten*" isimli eseridir.

Biz bu çalışmamızda onun hayatını, ilmî şahsiyetini ve meşhur eseri "*Kitabu'l-Fiten*"ini inceleyerek bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

A. Hayatı

İsmi, Nuaym bin Hammad bin Muâviye bin el-Hâris bin Hemmâm bin Seleme bin Mâlik el-Huzâi el-Mervezî olup, künyesi Ebû Abdillâh'tır.¹ Doğum tarihi hakkında değişik görüşler vardır. *Kitabu'l Fiten*'in neşrini² hazırlayan Süheyl Zekkâr, kitaba yazmış olduğu takdim yazısında "...doğum yılını bilmiyoruz."³ diyor ise de, Jorge Aguade, "La Importancia Del "Kitab al Fitan" De Nuaym bin Hammad para el-Estudio Del Mesianuma Musulman" isimli makâlesinde, doğum yılı olarak (151 /771) tarihini vermektedir.⁴ Doğum yeri ise, *Merv er-Rûz*⁵ yahut *Merveşâh-ı Cân*'dır.⁶ Nuaym bin Hammad bir müddet Hicaz ve Irak'ta kalmış, hadis ilmi tahsil etmiş, daha sonrada Mısır'a giderek oraya yerleşmiştir.⁷ Mısır'a ne zaman gittiği bilinmemektedir. Ancak kaynaklar, onun

-
- 1 Muhammed bin Sâ'd, *et-Tabakat, u'l-Kübrâ*, Beyrut, 1388 /1968, (I-IX), VIII, 519; Ebû Bekir Ahmed bin Ali el-Hatîb el-Bağdâdi, *Târihu Bağdad*, ts., XIII, 314; Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebi, *Tezkiratül-Huffaz*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Haydarabad, 1376/1956, İndia, II, 418; Kehhâle, Ö.R., *Mu'cemul-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, ts., XIII, 112-113
  - 2 Eser, (1414/1993) yılında, Dârül-Fikir-Beyrut'ta neşredilmiştir.
  - 3 Süheyl Zekkar, *Kitabu'l Fiten*'e yazdığı takdim yazısı. s. 5
  - 4 *Instituto Hispano-Arabe de cultura, ACTAS de las JORNADES DE CULTURA ARABE E. Islâmica* (1978) Madrid, 1981 Mukaddime s.5
  - 5 Kehhâle, Ö.R. *A.g.e.*, XIII, 112 (Merv: Bu gün Türkmenistan sınırları içinde, Murgab ırmağı aşağı deltasının meyrdana getirdiği vahâmın ortasında bir şehir. (Meydan Larousse, VIII, 650, İstanbul, 1985)
  - 6 Zirikî, Hayreddin *el-A'âm*, Kâhire, 1373-1378/1954-1959, IX, 14
  - 7 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebi, *Mizânu'l-i'tidalfi Nakdi'r-Ricâl*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963, IV, 267; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1313/1993, X, 459; Ebu'l-Haccac Yusuf el-Mizzi, *Tehzûb'-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, (Thk. Beşşar Avvâd Maruf), Beyrut, 1413/1992, XXIX, 480; Kehhâle, Ö.R. *A.g.e.*, XIII, 112-113; Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil el-Buhârî, *Târihu'-Kebîr* Dâru'l-fikir, Beyrut, 1986. IV/2, s.100; İbn Sâ'd, *A.g.e.*, VIII, 519

Mısır'da kırk yıl kadar kaldığından ve Abbasi halifelerinden Mu'tasım'ın hilâfeti sırasında (218-227 / 833-842) Mihne olayları⁸ sebebiyle Irak'a (Bağdat'a) götürüldüğünden bahsetmektedir.⁹

ez-Zehebî'nin beyânına göre o, fakih Ebû Ya'kub el-Buveytî ile beraber götürülmüştür.¹⁰ Bağdat'ta Kur'an'ın mahluk olup olmadığı konusunda imtihana tâbi tutulmuş, istenilen cevabı vermediği için de Sâmarrâ¹¹ 'da hapsedilmiştir.¹² (13 Cumâdâ'1-ûlâ 228/18 Şubat 843)'de Pazar günü¹³ hapisanede ölmüştür. Jorge Aguade'nin, doğum tarihi olarak verdiği tarih dikkate alınırca, Nuaym bin Hammad, (151-228 / 771-843) tarihleri arasında yaşamış ve 77 yaşında vefat etmiştir. Onun hapisane hayatı hakkında, gerek "*Târîhu Bağdad*"'ta Hatîb el-Bağdâdî, gerekse "*Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*"'de Mizzî, şu bilgileri vermektedir:

Ahmed bin Muhammed bin Sehl el-Hâlidî şöyle der: "(Nuaym bin Hammad), Mihne günlerinde, (223-224/838-839) tarihinde hapsedildi, (227/842) tarihinde hapisanede öldü. Vasiyetine uyularak zincire vurulmuş bir şekilde defnedildi."¹⁴ Niftâveyh şu detay bilgiyi verir: "O, Kur'an mahluk değildir, sözünden vazgeçmesi için bağlanarak hapsedilmişti. Ölünce, bağlı olarak (zincire vurulmuş vaziyette) naaşı sürüklenmiş, kefenlenmeden bir çukura atılmıştır. Üzerine cenaze namazı kılınmamıştır."¹⁵ Süheyl Zekkâr, (Nuaym bin Hammad'ın naaşının) zincire vurulmuş olarak sürüklenmesi ve o şekilde defnedilmesinin, kendisine işkence yapanlara karşı hasım olduğuna işâret olarak kıyâmet

8 Mihne: (M-h-n)-kökünden bir isim olup, sınama, imtihan ve bir nevi işkence manasına gelmektedir. Kelime, son manada Mutezilenin (218-234/833-848)'e kadar devam eden işkence ve baskılar için kullanılmıştır. (M, Plessener, İ.A., VIII, 292)

9 ez-Zehebî, *Mîzan*, IV, 267

10 ez-Zehebî, *Mîzan*, IV, 267; ez-Zehebî, Tezkira, (I-II), 420

11 Samarra: Bugün sadece bir köy olan Sâmerâ, Takrit ile Bağdat arasında yarı yolda Dicle'nin doğu kıyısındadır. Şehir Harun er-Reşid'in oğlu halife el-Mu'tasım zamanında 838'de kurulmuş, Câfer el-Mütevekkil zamanında (847-861) en parlak devrini yaşayarak onunla birlikte parlaklığını kaybetmiştir. (H. Viollet, İ.A., X, 144-14)

12 İbn S'ad, A.g.e., VIII, 519; ez-Zehebî, *Mîzan*, 267; ch. PELLAT, *Encyclopedia of İslâm*, (New edition) vol, pp. 87-88

13 H. el-Bağdâdî, A.g.e., XIII, 14

14 H. el-Bağdâdî, A.g.e., XIII, 313; Mizzî, A.g.e., XXIX, 479

15 H. el-Bağdâdî, A.g.e., XIII, 314; Mizzî, XXIX, 480

günü, o şekilde diriltilmesi için, vasiyeti üzerine yapıldığı da söylenmiştir,” der.¹⁶

Ölüm tarihi hakkında da (227-228-229 / 842-843-844) şeklinde farklı tarihler ileri sürülmüştür. Rivâyetlerin tercih edileni ise, (228/843) tarihidir.¹⁷

B. İlmî Şahsiyeti

Nuaym bin Hammad, hicrî ikinci asrın meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiş, özellikle ferâiz ilmi konusunda derinleşmiştir.¹⁸ Bu sebepten o, “*Ebû Abdillah el-Mervezî el-Fâriz* (= الفاراض) yahut *el-Fârizî* (= الفارضى) künyesiyle meşhur olmuştur.¹⁹ Aynı zamanda fakîh ve muhaddis olan **Nuaym bin Hammad** pek çok hocadan ders almış, kendisi de pek çok talebe yetiştirmiştir.

I. Hocaları:

Mizzî, “*Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-ricâl*” adlı eserinde Nuaym bin Hammad’ın kendisinden hadis rivâyet ettiği elli civarında hocasından bahsetmektedir. Abdullah bin Mübârek, İsâ bin Yunus, Ebû 'Isme Nuh bin Ebî Meryem, Abdulkuddüs, Velid bin Müslim, Bakıyye bin Velid, Ebû Bekir bin Ayyaş, el-Hakem bin Nâfi, Rişdîn bin Sa’d gibi.²⁰ Nuaym bin Hammad’ın gerek hadis rivâyetindeki durumunu, gerekse yazmış olduğu “*Kitâbu'l-Fiten*” isimli eserindeki rivâyetleri daha iyi anlayabilmek açısından bu hocalarından “*Kitâb'l-Fiten*” ‘de çok sayıda rivâyetleri bulunan bazıları hakkında kısa bilgi verelim.

Abdullah bin Mübârek ez-Zehebî’nin İmam, hâfız, allâme, mücâhidlerin iftihar ve zâhidlerin önderi Ebû Abdrrahman el-Hanzalî el-Mervezî et-Türkî diye tanıttığı Abdullah bin Mübârek, âlim ve zâhid bir muhaddistir. Ondan hadis rivâyet edenler arasında, Yahya bin Main, Abdurrahman bin Mehdî, Ebû Bekir bin Ebî Şeybe gibi pek çok muhaddisin yanında Nuaym bin Hammad da bulunmaktadır. Nuaym bin Hammad onu anlatırken şöyle der: “İbnu'l-Mübârek’ten daha akıllı ve daha iyi ictihadda bulunan birini görmedim. Kitâbu’z-Zühud’ü okuduğu zaman san-

16 Süheyl Zekkâr, *A.g.e.*, s.6

17 H.el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII,313 ; İbn Sa’d, *Tabakât*, VII,519; ez Zehebî, *Tezkira*, III,420; Süheyl Zekkâr, *A.g.e.*, s.6

18 İbn Hacer, *Ag.e.*, V, 636 ; Mizzi, a.g.e., XXIX, 472

19 H.el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII,306-307 ; ez- Zehebî, *Mizan*, IV,267 ; İbn Hacer, *A.g.e.*, V,635 ; Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 466

20 Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 466-468

ki kurban edilecek kurbanlık hayvan gibi olur, konuşmaya takati kalmazdı". el-Müseyyeb bin Vâdih, İbnu'l-Mübârek'i dinlediğini ve isnadda çok titiz olduğunu nakleder.²¹ Abdullah bin Mübârek, hicrî (181/787)'de vefat etmiştir.

İsâ bin Yunus: İbn Ebî İshak es-Sebeyi Ebû Amr, Ebû Muhammed el-Kûfî de denir.²² hicrî (187/803)'de 80 yaşında vefat etmiştir. Bakıyye, İbnu Vehb, el-Velîd bin Müslim, İsmâil bin Ayyaş ve akranından daha pek çok kimse ondan hadis nakletmişlerdir Ahmed bin Hanbel, Yahya bin Main, Ali bin el-Medîni, Ebû Zür'a, Ebû Hatim er-Râzî ve en-Nesâi onu tevsik etmişlerdir.²³

Ebû 'İsme Nuh bin Ebî Meryem: İsminin Yezid bin Ca'vene el-Mervezî, Ebû 'İsme el-Kurâşî olduğu söylenir. Merv kadısı olup Nûh el-Câmî' diye mâruftur. Zührî ve İbnu'l-Münkedir'e yetmişmiştir. Ancak o ikisinden aldığı hadisleri tedlis etmiştir. Süfyan bin Abdilmelik şöyle demiştir: İbnu'l-Mübârek'i dinledim, şöyle diyordu: "Ebû 'İsme'nin rivâyetinden tiksiniyorum." Ve onun zayıf olduğunu söylüyor ve ondan gelen rivâyetleri çoğunlukla reddediyordu. Ebû Zür'a, onun hadis rivâyetinde zayıf olduğunu, Dârekutnî'nin de, Metrûku'l-Hadis olduğunu, Nesâi'nin onun güvenilir olmadığını ve hadisinin yazılmayacağını; İbn Hıbban'ın onun isnâdları kalb ettiğini ve rivâyetleriyle ihticac edilmeyeceğini söylediğini İbn Hacer nakletmektedir. Hicrî (193/809)'de vefat etmiştir.²⁴

Abdalkuddüs: İsmi: Ebû'l-Muğîre Abdalkuddüs bin el-Haccâc el-Havlânî el-Hımsî, Şam muhaddislerindedir. el-Evzaî, Ahmed bin Hanbel, Buhârî, Dârimî gibi muhaddisler ondan rivâyette bulunmuşlardır. Buhârî, onun, (212/827) senesinde Humus'ta öldüğünü, cenazesini Ahmed bin Hanbel'in kıldırıldığını söyler.²⁵ Ebû Hatim, onun "sadûk" olduğunu söylerken Dârekutnî, el-İclî ve İbn Hıbban güvenilir olduğunu beyan etmektedirler²⁶.

el-Velîd bin Müslim: el-Velîd bin Müslim, Şam halkının âlimidir. Hicrî 119 senesinde doğmuş, (195/811) senesinde vefat etmiştir. Ahmed bin Hanbel ondan

21 ez-Zehabî, *Tezkira*, I,274-279

22 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Thk.Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, VIII,205 (7 numaralı dipnottaki kaynaktan farklı baskı)

23 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-risâle, üçüncü baskı, Beyrut, 1405/1985, VIII,490-492; İbn Hacer, *A.g.e.*, 205-297

24 İbn Hacer, *A.g.e.*, X,433-435

25 Zehabî, *Tezkira*, (I-II), 386

26 İbn Hacer, *A.g.e.*, VI,324-325

rivayette bulunmuştur Pek çok eser tasnif etmiş, tarih yazmıştır. Ahmed bin Hanbel onun hakkında: Şamlılar içinde ondan daha akıllı kimse görmedim, demiştir. Ebû Mesher ve başkaları: Velid müdellis idi, bazen, yalancılara sözlerinden karıştırırdı, der. Ali el-Medîni: Velid'i dinledim, Şamlılar içinde onun gibisini görmedim ve sıhhat açısından onun hadislerini garip buluyorum, ona hiç kimse iştirak etmemiştir, der. Sadakatübnü'l-Fadl el-Mervezî şöyle demiştir: Uzun hadisleri ve Melâhim hadislerini, Velid'den daha iyi ezberleyen hiç kimse görmedim, o bâbları ezberliyordu. Zehebî der ki: Onun hızında ve ilminde nizâ yoktur, ancak Müdellis bir adamdı, bu sebeple onunla işittiği sarih olmadıkça ihticac olunmaz..²⁷ ez-Zehebî, Siyer'inde ise, "Velid bin Müslim bazen yalancılara rivayetlerinden tedlis ederdi" der.²⁸

Bakiyye bin Velid: Şam muhaddislerindedir. Humusludur. ez-Zehebî onun için şöyle der: O ilim kabıdır, ancak zayıf idrâc yapan râvilerden, âvâmdan pek çok rivâyette bulunarak o kabı kirletmiştir.²⁹ Ondand el-Evzâî, Şu'be, Nuaym bin Hammad, Dâvud bin Reşid gibi pek çok muhaddis rivâyette bulunmuştur. Yahya bin Main ve Ebu Zür'a ile onların dışındakiler onun için: güvenilir râvilerden rivâyet ettiği zaman hüccettir derler. İbnü'l-Mübârek: Bakiyye, künyeleri isim, isimleri künye okuyordu. İsimlerle ilgili hususların çoğunda tedlis yapıyordu, der. Ebû Hatim er-Râzî şöyle der: Ebû Meshere'ye Bakiyye'nin yaptığı rivayetlerden sordum, bana şöyle dedi:

"Bakiyye'nin hadislerinden uzak dur, zira onlar temiz-sahih değildir"

(احذر أحاديث بكية وكن منها تقية فانها غير نقيه)

İbn Huzeyme: Bakiyye'nin rivâyetiyle ihticac etmem demiştir. İbn Hıbban ise, onun rivâyet ettiği hadisleri incelediğini, tedlis yaptığını ; Ebû Ahmed el-Hâkim, onun rivâyet ettiği hadislerin Mevzû hadislere benzediğini nakletmektedir.³⁰ Bakiyye bin el-Velid, hicrî (197/813) yılında vefat etmiştir.³¹

Ebu Bekir bin Ayyaş: Küfelidir, ismi ve künyesi hakkında ihtilaf vardır. İsminin Şu'be, ya da Muhammed olduğu söylenir. En meşhuru, Şu'bedir.³² Ken-

27 ez- Zehebî, *Tezkira*, I, 302-304

28 ez-Zehebî, *Siyer*, IX,216

29 ez-Zehebî, *Siyer*, VIII,518-519

30 İbn Hacer, *A.g.e.*,I,434 -437 ;

31 ez-Zehebî, *Tezkira*., I,289-291;ez- Zehebî, *Siyer*, VIII, 523; İbn Hacer, *A.g.e.*, göst. Yer.

32 ez-Zehebî, *Siyer*, VIII,845

disi İmâmu'l- Kudve olarak bilinir. Ondan İbnu'l-Mübârek, Ebû Davud et-Tayâlisî, Ahmed bin Hanbel ve pek kimse hadis rivâyet etmiştir. Yakub bin Şeybe, onun hakkında şöyle der: Ebû Bekir, salâhı açık bir kimsedir, fakihtir, haberler-hadis- konusunda âlimdir ancak hadisinde *ızdırab* vardır. Ahmed bin Hanbel, “cidden çok yanılgandı” der. Yine o, Yahya bin Said'in Ebu Bekir bin Ayyaş'ı hiç önemsemediği, yanında ondan bahsedilince yüzünü ekşiterek geri çevirdiğini nakleder³³. Çok ibâdete düşkün olan Ebû Bekir bin Ayyaş, Hicrî (193/809) senesinde vefat etmiştir.³⁴

el-Hakem bin Nâfi': Ebu'l-Yeman el-Hakem bin Nâfi' el-Behrânî el-Hımsî. Ondan Buhârî, Ahmed bin Hanbel, Yahya bin Maîn, ez-Zühelî, Ebu Zür'a gibi pek çok kimse rivâyette bulunmuştur³⁵. Buhârî onun hicrî (222/837) yılında vefat ettiğini söylemiştir. Ebû Hatim, onun yaptığı rivâyetler için, güvenilir; el-İclî, mahzuru yok demiştir. Zaman zaman karıştırdığı da olmuştur diyenler de vardır.³⁶

Rişdîn bin Said bin Müflih bin Hilal el-Mehrî, Ebu'l-Haccac el-Mısrî. el-Begavî şöyle der: Ahmed bin Hanbel'e onun hakkında soruldu da o, sağlam hadis rivâyet etmesini umardım, demiştir. Ebû Zür'a, zayıf hadis rivâyet eder, derken, Ebû Hatim er-Râzî, Münkeru'l-Hadistir, onda gaflet vardır, çok sayıda Münker hadisleri nakletmiştir; Nesâî de onun için: Metrûku'l-Hadistir, hadisleri yazılmaz demiştir. Hicrî (188/804)'de vefat etmiştir.³⁷

2. Talebeleri:

Nuaym bin Hammad'dan rivâyet bulunan bir çok talebesi vardır. Bunlardan Hadis âlimleri arasında şöhret bulmuş isimler de vardır: Buhârî (256/870), Ebu'z-Zür'a (:281/894), Dârimî (255/869), er-Râzî (277/890) gibi.³⁸

Fakih ve muhaddis olan Nuaym bin Hammad, ilk “müsned” yazan müelliflerden kabul edilir. Ebu'l-Hasen el-Meymûnî, Ahmed bin Hanbel'den rivâyetle şöyle demiştir: “Müsned kitabı olduğunu öğrendiğimiz kimse, Nuaym bin

33 ez-Zehabî, *Siyer*, VIII;495-497

34 ez-Zehabî, *Tezkira*, I,265-266; İbn Hacer, *A.g.e.*, XII, 31-34

35 ez-Zehabî, *A.g.e.*, I,412

36 İbn Hacer, *A.g.e.*, II,297

37 İbn Hacer, *A.g.e.*, III,248249

38 Mizzî, *A.g.e.*, XXIX,467-468

Hammad'dır."³⁹ Fakat kaynaklarda zikredilen bu eser zamanımıza intikal etmemiştir.

Bir dönem *Cehmiyye*⁴⁰ ve *Mürchie*⁴¹ye intisap etmiş olan Nuaym, hadis ilminde derinleşince bu fırkalardan ayrılmış, *Cehmiyye*'yi reddeden çok sayıda kitap yazmıştır. Kaynaklar, bu kitapların onüç tane olduğundan bahsetmektedir.⁴² Nuaym bin Hammad'ın *Cehmiyye*'den ayrılış sebebini kendi ifadeleriyle şöyle nakledir: "*Ben Cehmî idim. Bu sebepten onların sözlerini (düşüncelerini) öğrendim. Daha sonra hadis öğrenince anladım ki onların amacı ta'tile rücu etmektir.*"⁴³ Ayrıca Nuaym bin Hammad, Irak fıkıh ekolüne de karşı idi. Bu yüzden, Ebû Hanife'ye ve onun yakın arkadaşı Muhammed bin el-Hasen'e (İmam Muhammed) hücum ederdi.⁴⁴

C. Hadisçiliği

Irak, Hicaz ve Mısır gibi ilim merkezlerinde hadis ilmiyle de meşgul olan Nuaym bin Hammad'ın yaptığı rivâyetler konusunda güvenilir olup olmayışı, hadis alimleri arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Kendilerinden çok rivâyette bulunduğu yukarıda zikri geçen hocaları hakkındaki bilgileri de dikkate alarak bu görüşler topluca değerlendirildiği zaman, şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Nuaym bin Hammad, kişi olarak güvenilir, âbid ve sâlih bir kimsedir. Onun bu özelliği güvenilir bazı hadis âlimlerince de tasdik edilmiştir: Ahmed bin Hanbel'e Nuaym bin Hammad'dan sorulunca "O sika'dır (=güvenilir bir kimsedir)" demiştir.⁴⁵

39 ez-Zehabi, *Mizan*, IV, 268 ; İbn Hacer, *A.g.e.*, V,635 ; H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII,306

40 *Cehmiyye*: Cehm bin Safvan'a uyanlar, amellerde cebr (zorlama) ve ıztırar (mecburiyet) olduğunu söylemiş ve istitâatı (yapabilme gücü) bütünüyle inkar etmişlerdir. (Abdülkaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc.E.R.Fığlalı, 156)

41 *Mürchie*: İman ile ma'siyetin zarar vermemesi, başka bir tabir ile fâsıkın kâmil iman sahibi olması, hesaba çekilmemesi inancına sahip olan fırkadır: *Mürchie* kelamcıları "günahkar nâre dahil olmaz, hasenâtı mebrûr seyyiâtı mağfûrdur" derler. (İzmirli İsmâil Hakkı, *Yeni ilmi Kelam*, nşr. S.Hizmetli Ankara, 1981 s.85-86)

42 H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII, 306-307 ; İbn Hacer, *A.g.e.*, V,635 ; Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 472

43 ez-Zehabi, *Mizan*, IV,267 ; Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 469

44 Süheyl Zekkar, *A.g.e.*, s.5

45 H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII, 312 ; İbnü'l- İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî Men Zeheb*, (Thk. Abdulkâdir Arnad vd.) Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1408/1988, III, 133; İbn Hacer, *A.g.e.*, V,636; Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 470

Ali bin Hüseyin bin Hibban şöyle demiştir: “Babamın kendi kitabında el yazısıyla Ebû Zekerıyya’nın şöyle dediğini buldum: “Nuaym bin Hammad, sika(= güvenilir ve doğru sözlü bir adamdır). Ben onu insanların en iyi bileniyim.”⁴⁶ İbrâhim bin Cüneyd, Yahya bin Maîn’in, Nuaym bin Hammad hakkında “sika(=güvenilir)” dediğini rivâyet etmiştir.⁴⁷ Yine ondan gelen başka bir rivâyette, şöyle demiştir: “O karıştırıyor”⁴⁸

Ahmed el-İclî, Nuaym bin Hammad için “sikatün sadûkun(= güvenilir ve doğru sözlüdür)” demiştir.⁴⁹ Abdurrahman bin Ebî Hâtım er-Râzî, babasından naklen şöyle der: “Mahalluhu es-sıdku”⁵⁰

2. Nuaym bin Hammad, *zayıf* ve *münker*⁵¹ hadis rivâyet etmekle mâruf olup, yaptığı rivâyetlerde çok yanlış ve karıştıran bir kimsedir. Bazı hadîs âlimleri bu görüştedirler:

Dârekutnî (Nuaym bin Hammad) “Sünnette imam olmakla beraber *kesîru'l-vehmdir*” yani çok yanlışandır, der.⁵²

Nesâî, “o zayıftır” demiştir.⁵³ Nesâî’ den gelen başka bir rivâyette onun için: “o sika değildir” dediği nakledilmektedir.⁵⁴ Hafız Ebû Ali en-Nisâbüri, Nesâî’nin Nuaym bin Hammad’ın faziletinden, ilim,marifet ve sünnet bilgisi hakkındaki öncülüğünden bahsettiğini duydum. Ona rivâyet ettiği hadislerin kabul edilip edilemeyeceği konusu sorulunca şöyle dedi: “O, hadis imamlarından rivâyetlerinde çok *teferrüd*⁵⁵ etmesiyle bilinmektedir. Bu sebepten rivâyetleri delil olarak kabul edilmeyecek kimselerdendir.” Şeklinde bilgi vermektedir.⁵⁶

46 H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII, 313 ;ez- Zehebî, *Mizan*, IV, 267; İbn Hacer, *A.g.e.*, göst. yer ;

47 ez-Zehabî , *Mizan*., göst yer; İbn Hacer, *A.g.e.*, göst yer.

48 İbnü'l-İmad,*A.g.e.*, III, 133

49 ez-Zehabî,*Mizan*, göst. yer; İbn Hacer, *A.g.e.*, göst. yer.

50 Ebû Hâtım Muhammed bin İdris bin el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî,*Kütâbu'l Cerhu ve 'l-Ta'dîl*, Haydarabad,1372/1953, VIII, 2125; Mizzi, *Ag.e.*, göst yer.

51 Münker hadis: Bunun tarifinde iki farklı görüş ileri sürülmüştür: Birincisi,zayıf bir râvînin güvenilir bir râvînin rivâyetine aykırı olarak naklettiği hadise denir. Hadis ıstılahında Münker hadis denilince anlaşılın budur. İkinci tarif ise, güvenilir bir râviye muhalefet etmese bile bir râvînin tek başına rivâyet ettiği (teferrüd ettiği) hadise denir.(Uğur,M.,Hadis Terimleri Sözlüğü,, s.272-273)

52 H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII, 306

53 ez-Zehabî,*Mizan*, a.g.e., IV,268

54 İbnü'l-İmad, *A.g.e.*,III,133 ; İbn Hacer, *A.g.e.*, V,637

55 Teferrüd: Râvînin rivâyetinde tek başına kalmasına bir başka deyişle,hadisi herhangi bir şeyhten ondan başka rivâyet eden olmamasına denir.(Uğur,M., *A.g.e.*,s.398-399)

56 Ez-Zehabî, *Mizan*,IV,268

el-Ezdî şöyle demiştir: “Nuaym bin Hammad, sünneti takviye konusunda hadis uyduran ve Ebû Hanife (Numan bin Sabit) aleyhinde uydurma hikayeler vaz’ eden kimselerdendir.”⁵⁷

El-Âcurî, Ebû Davud’un şu sözünü nakleder: “Nuaym’ın yanında Hz.Peygamber’den nakledilen yirmiye yakın hadis vardır, hepsinin de aslı yoktur.”⁵⁸ İbn Hıbban’ın *es-Sikât* isimli eserinde, “o bazen hata eder bazen de vehmeder” dediğini, Mizzî nakletmektedir.⁵⁹ Ebû Said bin Yunus, “O, güvenilir râvîlerden *Münker* hadis rivâyet etmiştir” demiştir.⁶⁰

Mesleme bin Kâsım, “Nuaym bin Hammad, doğru sözlü olmakla birlikte, rivâyetlerinde çok hata yapan bir kimsedir. *Melâhim* konusunda *Münker* rivâyetleri vardır. Bazı rivâyetlerinde *infrad* etmiştir. Onun Kur’an’ın mahluk olup olmadığı konusunda kendine has bir görüşü vardır. Ona göre Kur’an iki tanedir: “Biri, Levhi Mahfuz’daki Kur’an, (O) Allah kelâmıdır. Diğeri insanların elindeki Kur’an olup, o mahluktur.” Sanki o, “insanların ellerindeki Kur’an’la”, elleriyle yazdıkları dilleriyle okudukları şeyi kasdetmektedir. Mürekkep, kağıt, yazı yazan, okuyan ve onun sesi hepsinin mahluk olduğunda şüphe yoktur. Allah’ın kelâmına gelince o, asla mahluk değildir.”⁶¹

3. Bazı âlimler de onun, rivâyetleri makbul olmayan kimselerden hadis rivâyet ettiğini rivâyet etmişlerdir. Bunlardan bazıları: İsa bin Yunus, Ebû İsmâ Nuh bin Ebî Meryem, Bakıyye bin Velid, Rişdîn bin Sa’d, el-Velid bin Müslim gibi.

Nuaym bin Hammad hakkında ileri sürülen bu üç farklı görüşün ağırlık noktası: Onun, kişisel olarak güvenilir, âbid ve sâlih bir kimse olmakla birlikte yaptığı rivâyetleri konusunda aynı güvenilirliğe sahip olmadığı yönündedir. *Onun halini araştırma konusunda ne kadar mütesâhil olunursa olunsun hemen bütün kaynaklar, onun hadislerinin alınamayacağı, delil olarak kullanılamayacağı konusunda ittifak halindedirler. Zira Nuaym bin Hammad, çok yanılğan (=kesîrî’l-vehm), zayıf ve Münkerü’l-hadis sahibi kimselerden nakillerde bulunan,*

57 ez-Zehebî, *Mizan*, IV, 269

58 İbn Hacer, *A.g.e.*, V,637

59 Mizzî, *A.g.e.*, XXIX,476

60 İbn Hacer, *A.g.e.*, göst. yer.

61 İbn Hacer, *A.g.e.*, göst. yer.

bir kısım rivâyetlerinde teferrüd etmiş, hatta bazı alimlere göre sünneti koruma gayretiyle hadis uydurmuş⁶² olan bir şahsiyettir. Bütün bu vasıflar, bir hadis râvisinde bulunmaması gereken, onun güvenilirliğini giderici vasıflardır. Müccered iyi niyet ve sâlih bir kişi olmak hadisin sıhhati ve makbûliyeti için yeterli değildir.

Rivâyet ettiği hadislerin miktarı:

Nuaym bin Hammad'ın yaptığı rivâyetlerin sayısı hakkında net bir rakam vermek güçtür. Bu gün elimizde olan *Kitâbu'l-Fiten* 'inde hadis diye naklettiği çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Ne var ki yukarıda da ifâde edildiği gibi, yaptığı rivâyetlerinin pek çoğunun *makbul* olmayan ya da *mecruh* râvilerden nakl edilmiş olması sebebiyle, rivâyetlerine hemen hiç îtibar edilmemiştir. Bununla beraber, bazı âlimler tarafından yaptığı rivâyetlerle ilgili rakamlar verilmiştir. Nitekim el-Âcurî, Ebû Davud'dan şöyle dediğini nakleder: "Nuaym'ın yanında Hz. Peygamber'den nakledilen yirmiye yakın hadis vardır, hepsinin de aslı yoktur."⁶³ Herhalde bu tesbit, Ebû Dâvud'un ulaşabildiği, yahut tetkik edebildiği hadisler olsa gerektir. Yoksa onun, hadis olarak naklettiği rivayetler daha fazladır. Nitekim el-Hatib el-Bağdâdî'nin *Tarih* 'inde verdiği şu bilgi dikkatimizi çekmektedir: "el-Husayn bin Hibban, Nuaym bin Hammad'ın, Ruh bin Ubâde'den *ellibin* hadis yazdığını, Yahya bin Maîn'den duyduğunu söyler."⁶⁴ Ruh bin Ubâde (205/820)'yi, "*Tezkiretü'l-Huffaz*" 'da "*hafız*"⁶⁵ ünvanıyla zikreden Zehebî, onun hakkında şu bilgileri verir: "el-Hatib el-Bağdâdî şöyle demiştir: (O), sünnetler, ahkâm konusunda kitaplar tasnif etmiş, ve bir tefsir derlemiştir. O sika'dır." Nesâî ise onun için: "Leyse bi kaviyyin(= O, hadiste kuvvetli değildir) demiştir." O, çok hadis rivâyet etmesi sebebiyle yadırganmış, hatta Ahmed bin el-Furat oniki yerde onu ta'n etmiştir."⁶⁶ Bütün bunlara rağmen, Nu-

62 ez-Zehebî, *Mizau*, IV,269 (el-Ezdi'den naklen).

63 İbn Hacer, *A.g.e.*, V,637

64 H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII,313

65 **Hâfız**:Tarifinde birlik yoktur. İbn Seyyidi'n-Nas: Kendi şeyhlerinin şeyhlerini tabaka tabaka bilen ve her tabakada bildiği bilmediğinden çok olan hadisçidir, der. Bazıları, yüzbin hadisi senetleriyle birlikte hıfzeden, senetlerdeki râvilerin hayat hikayelerini ve haklarındaki cerh tadil açısından hükümleri bilen hadisçidir. (Uğur, M., *A.g.e.*, s. 116)

66 ez-Zehebî, *Tezkira*, I,349-350

aym bin Hammad'dın Rûh bin Ubâde'den yazdığı hadislerin sayısında, mübalağa var gibi görünüyor ise de, Nuaym bin Hammad'ın "*Kitabu'l-Fiten*" isimli eseri ile günümüze ulaşmayan Müsned'i de dikkate alındığında, onun yaptığı rivâyetlerin sayısı, ellibin olmasa da Ebû Davud'dun ifâde ettiği gibi sadece yirmi civarında değil, daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ama ne var ki, o, bu rivâyetlerinde ya teferrüd etmiştir veya isnadındaki râvilerin cerhedilmiş olmaları sebebiyle naklettiği rivâyetlerle ihticac edilmemiştir.

Nuaym bin Hammad'ın *Kitâbu'l-Fiten*'deki bir kısım rivâyetleri, muteber hadis kitaplarında, metin olarak hemen aynı lafızlarla geçmektedir. Ancak Hadis ilminde *isnâd*'ın son derece önemli olması nedeniyle, onun yaptığı rivâyetlerin isnâdı, müteber hadis kitaplarında geçen hadis metinlerinin isnâdının dışında ve pek çok râvisi cerhedilmiş, ta'n edilmiş, 'münkerü'l-hadis' olmakla hatta 'hadis uydurmacısı'dır, şeklinde itham edilmiş râviler olması; bir kısım rivâyetlerinde ise tedlis ve idrâc bulunması, sebebiyle, rivâyetleri itabar görmemiştir.

İbn Adiy, onun teferrüd ettiği rivâyetlerini "el-Kâmil" 'de bizzat açıklamıştır.⁶⁷ Onun bu açıklamaları daha sonra diğer kaynaklarda da "İbn Adiy"den naklen zikredilmiştir.⁶⁸ Biz burada iki örnek vermek istiyoruz.

Nuaym bin Hammad'ın rivâyetinde teferrüd ettiği hadislere iki örnek:

1. Nuaym bin hammad, Rişdîn bin Said'den, O, Ukayl'dan , O, İbn Şihab'tan, O, babasından , O da Ebû Hüreyre'den Neb'i (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "*Eğer bir kimsenin birine secde etmesi gerekseydi, muhakkak (hakkı sebebiyle) , kadının kocasına secde etmesini emrederdim.*"

Bu isnadla, Nuaym bin Hammad rivâyetinde *teferrüd* etmiştir. Çünkü (Rişdîn bin Sa'd...) yolu ile rivâyet, sadece Nuaym bin Hammad'dan gelmiştir.⁶⁹ İsnâd'da geçen (Rişdîn bin Sa'd)'ın cerhedildiğini, ed-Dârekutnî "*Kitabu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*" 'inde zikretmektedir.⁷⁰ Ayrıca ez-Zehabî, "*Mizan*"da şu

67 İbn Adiy, *A.g.e.*, VIII, 252-256; ez-Zehabî, *Mizan*, IV, 269

68 bkz ez-Zehabî, *A.g.e.*, IV,269; Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 477-479

69 Mizzi, *A.g.e.*, XXIX, 478

70 Ali bin Ömer ed-Dârekutnî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (Thk. Mustafa Lutfi Sabbağ) Beyrut, 1400/1980, s.127 rakam:220

nakilde bulunur: İbn Maîn (onun için) “*Leyse bi şey*” demiştir. Ebû Zür’a: “Zayıftır”, demiştir. Nesâî ise, *Metruk*⁷¹ tur, demiştir.”⁷² Aynı hadisin diğer kaynaklarda şu rivâyet zincirleriyle geçmektedir.

Tirmizî'nin Sünen'inde rivâyetin senedi şöyledir: Mahmud bin Ğaylânâ Nadr bin Şümeylâ Muhammed bin Amrâ Ebû Selemeâ Ebû Hüreyreâ Nebî (s.a.v): ....

Tirmizi hadisi verdikten sonra şu değerlendirmede bulunur: “Bu bapta Muaz bin Cebel, Sürâka bin Mâlik bin Cu'şum, Aişe, İbn Abbas, Abdullah bin Ebî Evfâ, Talk bin Ali, Ümmü Seleme, Enes ve İbn Ömer (radiyallâhu anhüm)'den hadis rivâyet edilmiştir. Ebû Hüreyre'nin bu hadisi bu vecihten *Hasen-Garîb*⁷³ 'tir.”⁷⁴

İbn Mâce'nin sünen'inde rivâyetin senedi şöyledir:

Ebû Bekir bin Ebî Şeybe → Affan → Hammad bin Seleme → Ali bin Zeyd bin Ced'an → Said bin el-Müseyyeb → Hz. Aişe → Nebî (s.a.v):...

Muhammed Fuad Abdülbâkî, hadisin altına düştüğü notta şu bilgiyi verir: “ez-Zevâid'de şöyle geçmektedir: İsnadda geçen Ali bin Zeyd, zayıftır, ancak hadisin başka tarikleri vardır. Ve yine hadisin Talk bin Ali rivâyetiyle gelen iki *şâhid*⁷⁵ vardır.”

Ebû Davud'un Sünen'inde ise rivâyetin senedi şöyledir:

Amr bin Avn → İshak bin Yusuf → Şüreyk → Husayn → Şa'bi → Kays bin Said → Nebî (s.a.v):....

2. Nuaym bin Hammad, Süfyan bin Uyeyne'den, O Ebu'z-Zinad'dan O, el-A'reç'ten, o, Ebû Hüreyre'den Peygamberimizin şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Siz öyle bir zamandasınız ki, sizden kendisine emredilen şeylerin onda birini terkeden kimse helak olur. (Sonra) öyle bir zaman gelecek ki, onlardan kendisine emredilen şeylerin onda birini yapan kimse kurtulacaktır.”

71 *Metruk*: Hadiste yalan söylemek ithamına maruz kalan yahut söz veya fiilinde fıskı açığa çıkan, yahut çok yamılma ya da gafleti fazla olan zayıf bir râvînin tek başına rivâyet ettiği hadise denir. (Uğur, M., A.g.e., s. 222)

72 Zehebî, *Mizan*, II, 49 rakam, 2780(?)

73 *Hasen Garîb*: Hadis bu vecihten garîb'tir, ancak metnin şevâhidi vardır ve onlarla hasen cümlesinden olmuştur, demektir. (Uğur, M., A.g.e., s. 122)

74 Tirmizî, *Radâ*, 10

75 *Şâhid*: Yalnız bir sahâbi tarafından rivâyet edildiği zannedilen bir hadisin îtibar (araştırma) sonucu başka bir sahâbi tarafından rivâyet edildiği ortaya çıkarsa bu ikinci hadis birincisinin şâhidi adını alır. (Uğur, M., A.g.e., 370)

Bu hadis de, Nuaym bin Hammad'ın teferrüd ettiği hadislerdendir.⁷⁶ Aynı hadisi Kütüb-i Sitte müelliflerinden Tirmîzî de nakletmiş, ve şu tesbitte bulunmuştur: “onu, yalnız Nuaym bin Hammad'ın, Süfyan bin Uyeyne'den yaptığı rivâyetiyle bilmekteyiz.”⁷⁷ Bu rivâyeti sebebiyle daha kendi zamanında eleştirilmiş olan Nuaym bin Hammad, kendisini şöyle savunmaktadır: “Bu hadisi inkar ediyorlar. Halbuki ben İbn Uyeyne ile beraber bulunuyordum.(Ona biri) bir şey getirdi, o da onu kabul etmedi, sonra bana bu hadisi tahdis etti.”⁷⁸

Kaynaklar, Nuaym'ın bir taraftan makbul olmayan rivâyetlerde bulunmasına, diğer taraftan da rivâyetlerinde zaptının zayıf oluşuna delil olarak kabul edebileceğimiz şu rivâyeti nakletmektedirler ki, bu rivâyet hadis otoriteleri tarafından reddedilmiştir

Aslı olmlayan bir rivâyetin hadis diye nakline örnek:

Nuaym bin Hammad , İsa bin Yunus'tan, Onun, Harîz bin Osman'dan, Onun Abdurrahman bin Cübeyr bin Nüfeyr'den, Onun babasından , Onun Avf bin Mâlik'ten merfû olarak rivâyet etmiştir:

Ümmetim yetmiş küsür fırkaya ayrılacak. Ümmetim üzerine fitne olarak onların en büyüğü , (dini) İşlerini kendi reylerine göre kıyas eden bir topluluktur ki, böylece onlar haramı helal, helali de haram kılarlar.”

Muhammed bin Ali bin Hamza el-Mervezî şöyle der: “Bu hadisi Yahya bin Maîn'e sordum, şöyle cevap verdi: Onun aslı yoktur.”

-Ya Nuaym hakkında ne dersin ? dedim.

-O sikadır,dedi.

-Peki sika olan biri nasıl böyle batıl bir hadisi rivâyet eder ? dedim.

-Karıştırmış , dedi⁷⁹

Benzer bir mülâkat, Yahya bin Maîn ile Ebu'z-Zür'a arasında geçer, Ebu'z-Zür'a der ki:

Yahya bin Maîn'e, Nuaym'ın bu hadisini söyledim ve sıhhatini sordum. Onu reddetti (sahih olmadığını söyledi).

76 ez-Zehebî ,*Mizan*, IV,269

77 Tirmizî, *Fiten*, gös. Yer.

78 İbn Adiy, *A.g.e.*, VIII,254 ; Mizî, *A.g.e.*, XXIX,477

79 ez-Zehebî, *Mizan*, IV,26 8 ; H. el-Bağdâdî, *A.g.e.*, XIII,307-308

-Öyleyse bunu nereden getirdi ? dedim.

-Onu karıştırmış, dedi.⁸⁰

Buhârî'nin Nuaym bin Hammad'dan rivâyette bulunması:

Nuaym bin Hammad'ın talebeleri arasında yer alan Buhârî, '*es-Sahîh*' içinde üç yerde ondan sözetmektedir:

Birincisi: Kitâbu'l-vudû' da yetmiş dokuzuncu bab olarak geçen 'Bâbu def-i's-sivâki ile'l-ekber' başlığı altında kaydedilen hadis ilgili verilen bilgi sadedinde gelmiştir. Mezkur hadis ve verilen bilgi şöyledir:

Bize Affan (bin Müslim) şöyle dedi: Bize Sahr ibn Cüveyriye, Nâfi'den, o da İbn Ömer'den tahdis etti ki, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Rüyada kendimi bir misvak ile dişlerimi ovalıyor gördüm. Yanıma, birisi diğerinden daha yaşlı olan iki kimse geldi. Ben misvakı onların küçük olanına uzattım. Bana büyüğüne ver denildi. Ben de büyüğüne verdim.*"

Ebû Abdullah el-Buhârî der ki: Bu metni, **Nuaym bin Hammad**, Abdullah bin Mübârek'ten, O da Üsâme bin Zeyd bin el-Leysi'den, O da Nâfi'den, O da İbn Ömer'den olmak üzere ihtisâren rivâyet etmiştir.⁸¹

İkincisi: 'Fedâilü's-sahâbe' kitabında, 'Bâbu zikri Üsâme bin Zeyd' başlığı altında geçmektedir. Bu hadisin devamında Üsâme bin Zeyd ile ilgili olması dolayısıyla onun ana bir kardeşi olan, Haccac bin Eymen bin Ümmü Eymen'in mescidde rükû ve secdeyi tamamlamadan namaz kılması üzerine, İbn Ömer'in ona "namazı yeniden kıl!" dediği rivâyeti, **Nuaym bin Hammad** rivâyetiyle gelmektedir. Hadis şöyledir:

....Bize Ebû Osman (Abdurrahman bin en-Nehdî), Üsâme bin Zeyd (r.a)'den rivâyet etti. O da, Peygamber (s.a.v)'in, onu (yani Üsâme'yi) ve (Hz., Ali'nin oğlu) Hz. Hasan'ı kucağına alarak:

"*Ey Allahım, sen bunları sev! Çünkü ben bunları seviyorum*" diye dua ettiğini rivâyet etti.

Ve **Nuaym bin Hammad**, İbn Mübarek'ten rivâyetle şöyle dedi: Bize Ma'mer bin Râşid, ez-Zührî'den haber verdi: (O şöyle demiştir): Bana Üsâme bin Zeyd'in kölesi şöyle haber verdi: Haccac ibnü Eymen ibni Ümmi Eymen -Haccac'ın babası olan Eymen, Üsâme bin Zeyd'in ana bir kardeşidir-, (mescide

80 Mizzi, *Ag.e.*, XXIX, 473

81 Buhârî, Vudû', 79

girip namaz kıldı). İbn Ömer onun rükû ve secdesini tam yapmadığını gördü de:
-Namazını yeniden kıl, dedi.

Ebû Abdillâh (el-Buhârî) der ki: Bana Süleyman bin Abdurrahman , O da bana Velid bin Müslim , O da bana Abdurrahman bin Nemir, Zührî'den, O da bana Üsâme bin Zeyd'in (azadlı kölesi) tahdis etti: Kendisi İbn Ömer'le birlikte bulduğu sırada, mescide el-Haccac bin Eymen girip namaz kılmış, fakat el-Hacca, rükû ve secdesini tam yapmamış. Bunun üzerine İbn Ömer, O'na:

- Namazı tekrar kıl, diye emretmiştir.

El-Haccac, dönüp giderken, İbn Ömer bana:

-Ya Harme! , Bu namaz kılan kimdir ? dedi.

Ben de O'na:

-Ümmü Eymen'nin oğlu olan Eymen'in oğlu el-Haccac'tır, dedim.

Bunun üzerine İbn Ömer:

-Eğer Rasûlüllâh (s.a.v) bu (sîmâyı) görseydi (Eymen'i ve anasını sevdiği için) muhakkak onu da severdi, dedi. Ve Peygamber'in Üsâme'ye olan sevgisini ve Ümmü Eymen'in doğurduğu erkek ve kız çocuklarını zikretti.

Buhârî, dedi ki: Bana arkadaşlarımdan bazısı, Süleyman (bin Abdurrahman)'dan Ümmü Eymen , Peygamber'in dadısı idi, diye rivâyet etmişlerdir.⁸²

Üçüncüsü: Buhârî, 'Ahkâm' da 'Bâbün el-Ümerâü min kureyşin' bab başlığı altında geçen hadisin bir *mütâbi'inin*⁸³: Nuaym bin Hammad → İbnü'l-Mübârek → Ma'mer → Zührî → Mümuhammed bin Cübeyr tarikıyla geldiğini ve bu rivâyetle Nuaym bin Hammad'ın mezkur hadisin isnadında geçen Şuayb'a mutâbaat ettiğini ifâde etmektedir.

D. Nuaym bin Hammad ve Mîhne Olayları

Tarihte "el-Mîhne" diye anılan "Halku'l-Kur'an Meselesi", Kur'anın mahluk olup olmadığının tartışılması olup, hicrî II. yy. 'ın ilk yarısında ortaya çıkmış-

82 Buhârî, Fedâilü Ashâbi'n-Nebi '(s.a.v), 19

83 **Mütâbi:** Râvisi rivâyette tek kaldığı için ferd zannedilen bir hadis, başka tariklerden rivâyet edilip edilmediği anlaşılacak üzere yapılan araştırmaya İtibâr denir. İtibâr sonunda o hadisin rivâyetinde tek kaldığı sanılan râvinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden bir başka râvi tarafından rivâyet edildiği tesbit edilirse, o bir başka râvinin rivâyetine öbür hadisin Mutâbîi adı verilir.(Uğur, M., A.g.e.,s. 291)

tır. Bu konuda ilk söz eden, Emevî halifelerinden II. Mervan (127-132/745-749)'ın mürebiî ve anasının kardeşi olarak tanınan Ca'd bin Dirhem'dir. Sonra ona Cehm bin Safvan; her ikisine de daha sonraları Bişr bin Gıyâsî'l-Merîsî tâbî olmuştur. Bir tartışma konusu olarak ise, Ebû Hanife (150/767) zamanında ortaya çıkmış, onun bütün gayretlerine rağmen bu fitne durmamıştır.⁸⁴

Mütezilenin etkisinde kalan Abbâsî halifelerinden Hârûn er-Reşîd, Emîn ve özellikle Me'mun dönemlerinde, Kur'an'ın mahlûk olduğu hususu, resmî bir görüş haline getirilmek istenmiştir. Halife Me'mûn'un (218/827) yılında Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığını açıklamasından sonra Bağdat kadısı, Ahmed bin Ebî Duâd'ın da teşvikiyle Bağdat valisi İshâk bin İbrâhîm'e bir yazı göndererek âlimlerin bu konuda sorguya çekilmesini, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmayanların hukûkî ehliyetlerini iptal etmesini emretmiştir. Me'mûn devrini takip ederek gelen bu meselenin ortaya çıkardığı fitne, Mu'tasım(227/842) ve Vâsık (232/846) devirlerinde de devam etmiş, halife Mütevekkil Alellah (247/861) devrinin başlarına kadar onaltı yıl devam etmiştir. Mütevekkil hilâfete geçtiği zaman bu konuya, kendisinden önceki üç halifenin gösterdiği itibârı göstermemiş hatta (234/848) yılında bu meseleyi tartışmayı bizzat yasaklamıştır. Aradan geçen süre boyunca pek çok âlim ve muhaddisler zorluklarla karşılaşmışlardır. Kimi ölüm korkusunda Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul etmiş, kimi de mânâsını bilmeden bu görüşe katılmıştır. Kimi de Kur'an'ın mahlûk olmadığını açıkça söylemiş ve bu uğurda başına gelen bütün belaları, hatta ölümü bile sabır ve metânetle karşılamıştır.⁸⁵ Bunlar arasında Ahmed bin Hanbel, Yusuf bin Yahya el-Buveytî, Nuaym bin Hammad, Muhammed bin Nûh ve Ahmed bin Nasr el-Huzâî'yi sayabiliriz. Ahmed bin Hanbel, halife Mu'tasım zamanında bu mesele yüzünden 28 ay hapsedilmiş ve kırbaça dövülmüştür. Nuaym bin Hammad ve Şâfii ashabından olan Yusuf bin Yahya el-Buveytî ise hapisnede ölmüştür.⁸⁶

Daha önce de zikredildiği gibi Nuaym bin Hammad, Mısır'da bulunduğu sırada, halife Mu'tasım döneminde Halku'l-Kur'an konusunda imtihana tâbî tu-

84 Abdülfettah Ebû Gudde, "Halku'l-Kur'an Meselesi" Trc.M.Uğur.,*A.Ü. İlahiyat Fak. Derg.* C.XX, s.307 vd. Ankara, 1972-; Koçyiğit,T., *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münâkasalar*,Ankara,1984,189; Çakın,Kamil, *Hadis İnkarcıları*, Ankara, 1998, s.116-117

85 Ebû Gudde,*A.g.m.*, göst yer.

86 Yavuz,Y.Şevki., *DİA*, XV, 371, "Halku'l-Kur'an" mad. ; Ebû Gudde, *A.g.m.* göst. Yer.

tulmak için Bağdat'a çağırılmış, istenilen cevabı vermediği için de Samarrâ'da hapse atılmıştı⁸⁷ Nuaym bin Hammad'ın hapse girmesinin sebebi şüphesiz, Hal-ku'l-Kur'an konusunda istenilen cevabı vermemiş olmasıydı. Ancak o sadece bunu reddedip, Selef ulemâsının görüşlerine tâbî olarak "Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir. Hem lafzı hem de manası Allah'ın zâtıyla kâimdir"⁸⁸ dememiştir. Bu konuda onun kendine has ayrı bir görüşü vardır. Şöyle ki:

Ona göre Kur'an iki tanedir: "Biri Levhî mahfuzdaki Kur'an, o Allah kelâmıdır, diğeri insanların elindeki Kur'an olup, o mahlûktur." Sanki o, "insanların elindeki Kur'an'la" onların elleriyle yazdıkları dilleriyle okudukları şeyi kasdetmektedir. Mürekkep, kağıt, yazıyı yazan kâtip, okuyan ve okuyanın sesi hepsinin mahlûk olduğunda şüphe yoktur. Allah'ın kelâmına gelince o, aslâ mahlûk değildir."⁸⁹ Abdülfettah Ebû Gudde, bu konuda yazdığı makâlesinin dipnotunda şu bilgileri verir: "Vâsık zamanında İmam Şâfiî'nin ashabından Yusuf bin yahya el-Buveytî'ye de işkence edilmiştir. Halifenin Bağdat kadısı İbn Ebî Duât, Mısır kadısına Yusûf'un imtihan edilmesini yazmıştı. Yusûf sorguya çekildiğinde bütün zorlamalara rağmen Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğunu söylemekten imtina etmiş ve Vâsık'ın yanına da çıksam doğrusunu söylerim, bu uğurda demirler içinde ölürüm de, tâ ki benden sonra bir nesil gelir, bu dâvâ uğruna demirler altında ölenlerin bulunduğunu öğrenir" demiştir. Daha sonra Mısır'dan Bağdat'a götürülerek zindana atılmış ve (231/845)'de Bağdat zindanında prangalar içinde hayata vedâ etmiştir.⁹⁰

E. "Kitâbu'l-Fiten"ın Özellikleri

Kitâbu'l-Fiten'in üç yazma nüshasından bahsedilmektedir. Bunlardan ikisi İstanbul Kütüphanelerinde: Âtîf Efendi, nr.602'de istinsah tarihi:687 ; Topkapı III. Ahmed, nr.02594⁹¹'de; biri de İngiltere, Br. Libr. Or. nr. 9449' de, istinsah tarihi: 706; *Kitâbu'l-Fiten*'den seçmelerin yapıldığı 604 istinsah tarihli bir diğer nüsha ise, Zâhiriyye, Edeb 62'de bulunmaktadır. bulunmaktadır. Süheyl Zekkâr,

87 İbn Sa'd, *A.g.e.*, VIII, 519 ; Zehebi, *A.g.e.*, 267

88 Yavuz, Y.Şevki., *DİA*, XV, 373

89 İbn Hacer, *A.g.e.*, V, 637

90 Ebû Gudde, *A.g.m.*, s.309 (dipnot)

91 Fuat Sezgin, bu nüsha hakkında bilgi vermemektedir. (bkz., *Târihu't-türâsi'l-Arabî, el-Bâbu's-âni, İlmu'l-Hadis, Kütübü'l-hadis fi asrı'l-Abbâsi*, s.155)

Londra'daki 706 tarihli nüshayı esas alarak, Atf Efendi'deki nüshayla karşılaştırmak suretiyle *Kitâbu'l-Fiten*'i ilk defa olarak 1991 yılında Dımaşk'ta neşretmiştir. Eserde herhangi bir tahriç ve değerlendirme bulunmamaktadır.

Nuaym bin Hammad'ın bu eseri, isminden de anlaşılacağı üzere, geleceğe yönelik haberleri içeren rivâyetleri ihtivâ etmektedir. Bu yönüyle bir hadis kitabı olmaktan çok bir tarih kitabı mâhiyetini taşımaktadır. Eserin bu özelliği kitabı oluşturan cüzler ve alt başlıklarından açıkca anlaşılmalıdır. Bunlardan bazıları şöyledir: Hz.Peygamber'in vefatından sonra olacak fitneler hakkında Rasûlullah'tan ve ashâbından gelen haberler, olacak fitnelerin isimlendirilmesi ve sayıları, insanlar arasında fitne ve belaların yayıldığı vakit ölümü temenni etmek, bu ümmet içinde gelecek halifelerin sayısı, Hz.Zübeyr'in fitnessi, Benî Ümeyyenin saltanatının yıkılması, Abbas oğullarının çıkması, Abbas oğullarının yıkılması alametleri, Türklerin ortaya çıkması vb. gibi.

Eserin matbû nüshası üzerinde yaptığımız incelemede, toplam 1966 rivâyet bulunduğunu tesbit ettik. Bunlardan 1649'u Hz.Peygamber'e ve sahâbeye isnâd edilmiş rivâyetlerdir. Hz.Peygamber'e isnâd edilen rivâyetlerin sayısı, mükerreleriyle birlikte toplam 528'dir. Bunların pek çoğu da Mürsel'dir; hatta Mürsel'de bulunan Merfû rivâyetler bulunmaktadır. Bunlar da dikkate alındığında, *Kitâbu'l-Fiten*'de bulunan Merfû rivâyetlerin sayısı oldukça azalmaktadır. Merfû olarak nakledilen haberlerde kendilerinden en çok rivâyet gelen sahâbilerden bazıları ve rivâyet sayıları şöyledir: Ebû Hüreyre: 60, Ebû Sâid el-Hudrî:41, Abdullah bin Ömer:30, Ebû Huzeyfe: 27, İbn Abbas:13, Abdullah bin Mesûd: 12, Abdullah bin Amr bin el-As:11, Enes bin Mâlik: 8. Bir başka özellik, Nuaym bin Hammad'ın kendilerinden en çok rivâyette bulunduğu şeyhlerinin Şam ehlinen olmasıdır. Bu özellik de dikkate alındığında, Suyûfinin şu sözünün ne kadar yerinde olduğu anlaşılmalıdır:

Şamlıların rivâyet ettikleri hadislerin çoğu, Mürsel ve Maktû hadislerdir. Sika râvîlerin isnad ettikleri rivayetlerden muttasıl olanlar ise, sahihtir. Fakat bunların çoğu vaaz ve nasihatlarla ilgili konulardadır. İbn Teymiyye bu konuda şu tesbitte bulunur: Hadislerin en sahihinin, Medine ehlinin sonra Basralıların daha sonra Şamlıların yaptıkları rivâyetler olduğu üzerinde bütün ehl-i ilim ittifak etmişlerdir.⁹²

92 Celâlüddin Abdurrahman bin Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî* (Thk. Ahmed Ömer Hâsim), Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1414/1993 Beyrut., I, 63-64.

Rivâyetlerin Muhtevâ Özelliği:

Nuaym bin Hammad'ın rivâyetlerinin önemli özelliği, istikbâle yönelik bilgilerle dünyanın sonuna ilişkin haberleri içermesidir. “Fitne” yahut meşhur ismiyle “Fiten” kavramı içerisinde incelenen bu tür haberlerin, özellikle Nuaym'ın yaptığı rivâyetlerde âdetâ bir anlamda ‘geleceğin târihi’ yazılmıştır. O, rivâyetlerinde yer ve zaman⁹³ göstererek hatta isim⁹⁴ vererek yaptığı nakiller sebebiyle menfî anlamda tenkitleri- haklı olarak- üzerine çekmiştir. Tenkit noktası ise, yaptığı rivâyetlerin muhtevâsının, tarihi geçmişi çok eskilere dayanan ve en geniş örnekleri Yahudî ve Hıristiyan teolojisinde görülen Apokaliptik (= Apocalyptic) kültür verileriyle benzerlik göstermesidir.

“Apokaliptisizme göre Allah, sonu çok yaklaşımakta olan dünya hakkındaki sırları, insanlara anlatmaları için bazı kişilere açıklamıştır. Bu kişiler, söz konusu gizlilikleri vizyonlar ve rüya aracılığı ile öğrenirler ve yazıya geçirirler.”⁹⁵ İşte benzer bilgiler, genelde ‘fiten edebiyatı’, özeldede ise , konu ile ilgili olarak burada, Nuaym bin Hammad'ın ‘*Kitâbü'l-Fiten*’ inde bol miktarda görülmektedir.⁹⁶

93 Nuaym bin Hammad, *Kitâbu'l-Fiten*, (nşr. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-fikir, Beyrut, 1414/1993, s. 169, 174. vb.

94 Nuaym bin Hammad, *A.g.e*, s. 69, 103, 153, 155, 158, 165 vb.

95 Paçacı, Mehmet., *Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, s. 208 vd. (Nun yayıncılık-İst. 1994)

96 Bu konuyla ilgili olarak yapılmış bir çalışma için bkz. Paçacı, Mehmet., “Hadiste Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı”, *İslâmiyyat*, Üç aylık araştırma dergisi, Ocak-Mart 1998, c.I, sayı, 1 sh.35-53